

УДК 332.05

Н.Т. Шадура-Никипорець, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОЗВИТОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті розглянуто методичні підходи до оцінювання рівня розвитку продовольчої сфери. Проведено оцінювання сучасного розвитку продовольчої сфери України на регіональному рівні.

***Ключові слова:** регіональний харчопродовольчий комплекс, розвиток, індекс локалізації, напрямок розвитку, швидкість розвитку, асиметрія розвитку.*

В статье рассмотрены методические подходы к оценке уровня развития продовольственной сферы. Проведена оценка современного развития продовольственной сферы Украины на региональном уровне.

***Ключевые слова:** региональный пищепродовольственный комплекс, развитие, индекс локализации, направление развития, скорость развития, асимметрия развития.*

The article reviews the methodological approaches to assess the level of the food industry. The estimation of the development of food sector of Ukraine on the regional level.

***Key words:** region food stuff complex, development, post index localization, development directions, speed of development, the asymmetry of development.*

Постановка проблеми. Основне завдання функціонування продовольчої сфери України полягає у задоволенні потреб суспільства якісними продовольчими товарами, що є можливим лише за умови забезпечення його безперервного розвитку. Оскільки розвиток – це багатofакторний процес, важливим є визначення не лише теоретичного змісту цієї дефініції, а й розроблення системи індикаторів, які б надавали інформацію про його кількісну оцінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних та методичних основ функціонування продовольчої сфери в регіоні та практичних рекомендацій щодо її розвитку зробили такі науковці, як П. Борщевський, М. Бутко, В. Гончаров, Л. Дейнеко, А. Коваленко, М. Кропивко, Ю. Лебединський, А. Лисецький, Л. Мармуль, Л. Опацький, М. Паламарчук, П. Саблук, М. Сичевський, Л. Чернюк, С. Шкарлет та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах деяких учених [1; 2; 3; 4; 8] закладено вагоме теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження проблем розвитку сфери продовольчого забезпечення населення країни та її регіонів. Однак трансформаційні процеси сучасності, вагомість продовольчої сфери у національній економіці та її соціальна спрямованість визначають необхідність поглиблення досліджень регіональних особливостей її розвитку.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження сучасного стану розвитку продовольчої сфери України та оцінювання рівня її територіальної диференціації.

Виклад основного матеріалу. На думку професора О. Шубравської, розвиток загалом розуміється як процес переходу системи від одного стану до іншого, що супроводжується зміною її кількісних та якісних характеристик. З її думкою погоджується професор П. Круш [6], який зазначає, що “розвиток – це рух, який призводить не лише до кількісних змін, а й породжує нову якість. Спрямованість розвитку характеризує його векторний характер. Причиною розвитку є внутрішні суперечності об’єкта”. Отже, розвиток повинен, перш за все, призводити до зміни якісних, а не кількісних характеристик об’єкта. Узагальнюючи теоретичні підходи до визначення змісту розвитку, слід відзначити, що для того, щоб зміни у системі набули форми розвитку, вони повинні характеризуватися трьома властивостями: незворотність, спрямованість, закономірність, які формально є необхідними ознаками феномену розвитку.

Проведене дослідження сутності розвитку дозволяє зробити висновок, що розвиток продовольчої сфери пов’язаний з удосконаленням її функціонування як системи та проявляється через зростання якісних характеристик, які відображають значущість системи продовольчого забезпечення населення для суспільства.

За характером та швидкістю змін (механізмами дії закону переходу кількісних змін у якісні) розрізняють [6] два різновиди розвитку: еволюція та революція; за направленістю процесів розвитку: прогрес – це рух об'єкта уперед, по висхідній траєкторії, від менш досконалого до більш досконалого; регрес – рух об'єкта назад, по низхідній траєкторії, його деградація.

Функціонування продовольчого сектору є складним та багатограним явищем трансформації сучасної національної економіки, що зумовлює необхідність проведення всебічної і багаторівневої оцінки його розвитку на регіональному рівні. Для кількісного виміру розвитку регіональних харчопродовольчих комплексів (РХПК) необхідно обрати показники, збереження або динамічного зростання величини яких слід прагнути. Такі показники є базисною ланкою системи інформаційного забезпечення розвитку ХПК регіонів та країни у цілому та являють собою індикатори сталості розвитку. Виявленню, обґрунтуванню та розробленню таких індикаторів для сфери продовольчого забезпечення населення присвячені теоретико-методологічні розробки багатьох дослідників. Переважна частина дослідників надає перевагу [1; 3; 4] використанню одночасно із загальними і питомими показниками, що віднесені на одиницю ресурсу (чисельності населення, площі території, вартості основних засобів тощо). На нашу думку, використання абсолютних показників без їх співставлення з нормативними величинами (середніми, оптимальними тощо) не дає можливості оцінити саме рівень розвитку, а тому не є доцільним.

Розвиток являє собою поняття відносно, і тому для найбільш адекватної оцінки він повинен виражатися відносними показниками, тобто вимірюватись у порівнянні з певними величинами. З огляду на це, необхідно зазначити, що на відміну від ХПК національного рівня, оцінка сталості розвитку якого досліджується відносно певного базисного періоду або нормативних значень, сталість розвитку РХПК доцільніше аналізувати відносно середньої по країні в динаміці, що дозволить виявити РХПК-лідери загальнонаціонального розвитку та проблемні РХПК, що його стримують.

Незважаючи на численні доробки щодо методики оцінювання розвитку суб'єктів продовольчої сфери, єдиної стрункої концепції, яка б всебічно та найбільш об'єктивно кількісно описувала це явище, не існує. На наш погляд, розвиток РХПК варто оцінювати за двома складовими: рівнем розвитку та динамікою розвитку. Перша група показників кількісно та якісно характеризує масштаби розвитку та його відповідність потребам суспільства, друга – напрямок та інтенсивність розвитку.

Оцінювання рівня розвитку продовольчої сфери регіону переважна більшість дослідників пропонує здійснювати на основі узагальнюючого показника, у ролі якого пропонується [2; 4; 8] використовувати розроблений Радою по вивченню продуктивних сил України узагальнюючий показник розвитку, кількісна величина якого визначається за формулою:

$$I_{y_3} = \frac{K_{\text{Тер}} + K_{\text{Нас}}}{2}, \quad (1)$$

де I_{y_3} – узагальнюючий показник регіонального розвитку;

$K_{\text{Тер}}$ – коефіцієнт виробництва в розрахунку на одиницю території;

$K_{\text{Нас}}$ – коефіцієнт середньодушового виробництва продукції в регіоні.

Оскільки розвиток РХПК являє собою динамічний процес зміни протягом певного часового періоду обсягів виробництва та споживання продовольчих товарів, що характеризується напрямком та інтенсивністю, то показники оцінювання рівня розвитку повинні бути доповнені динамічними характеристиками. Важливість їх визначення підтверджують розробки [1; 2; 3], де досліджують динамічну зміну обсягів виробництва, рівнів спеціалізації, показників ефективності.

Динаміка зростання РХПК може бути оцінена за допомогою індексів і темпів росту та приросту, обрахованих за базисною або ланцюговою схемою. Індеси (темпи) росту характеризують напрям розвитку: значення показника більше одиниці (100 %) характеризує прогресивний розвиток, в іншому випадку – регрес. Обраховані темпи росту за кілька років дозволяють виділити регіони з порівняно стабільною динамікою розвитку РХПК.

$$T_p = \frac{X_i}{X_j} \cdot 100\%, \quad (2)$$

де X_i – показник розвитку РХПК в i -му періоді;

X_j – показник розвитку РХПК у базисному періоді.

Динаміку розвитку, окрім напряму, характеризують також показники інтенсивності змін. Зокрема, швидкість розвитку може бути кількісно визначена за допомогою коефіцієнта ($K_{ш.р.}$), додатне значення якого вказує на прискорення процесів розвитку, а від'ємне – на уповільнення:

$$K_{ш.р.} = \frac{T_{p_i} - T_{p_{i-1}}}{T_{p_{i-1}}} \cdot 100\%, \quad (3)$$

де T_{p_i} – темп росту показника розвитку РХПК в i -му періоді;

$T_{p_{i-1}}$ – темп росту показника розвитку РХПК у попередньому періоді.

Динаміку зростання ХПК конкретного регіону можна оцінити [5; 7, с. 115] за допомогою коефіцієнта регіонального випередження (зростання), який розраховується за формулою:

$$K_{РВ} = \frac{T_i^{сер}}{T_{Г}^{сер}} \cdot 100\%, \quad (4)$$

де $T_i^{сер}$ – середній темп росту показника комплексу в i -му регіоні;

$T_{Г}^{сер}$ – середній темп росту показника комплексу національного рівня.

Для більшої точності обрахунків доцільно визначати середні за період темпи росту ($T_p^{сер}$), що розраховуються як середньгеометричне значення темпу росту за кілька років. Це дозволить знівелювати можливі випадкові відхилення від середньої тенденції.

Запропонована система показників дозволяє всебічно оцінити стан та виявити тенденції зміни рівня розвитку РХПК, однак залежно від мети дослідження окремих аспектів розвитку РХПК вона може бути доповнена і розширена залученням до її складу показників ефективності спеціалізації та територіальної концентрації виробництва продовольства, інтенсивності виробництва продовольства, рівня інтегрованості або експортноорієнтованості, економічної, соціальної чи екологічної ефективності виробництва продовольства, фінансової стійкості тощо.

Важливою особливістю розвитку РХПК України на сучасному етапі є наявність значних регіональних коливань у рівні та напрямку їх розвитку, тому важливим є проведення дослідження та виявлення особливостей їх сучасного розвитку відповідно до запропонованої методики.

Наведені в табл. 1 розрахунки свідчать про значні територіальні відмінності за показниками темпу росту та коефіцієнтом випередження. Вищий від середньдержавного рівня показник територіального випередження виробництва продуктів харчування ма-

ють такі регіони, як Івано-Франківський (на 13,95 %), Черкаський (11,83 %), Львівський (6,45 %). Фактично відповідають загальнонаціональному рівню ХПК Вінницького (99,78 %), Житомирського (99,05 %) та Київського (100,96 %) регіонів.

Таблиця 1

Показники напрямку розвитку виробництва харчових продуктів РХПК

Регіон	Напрямок розвитку, середній за 2007-2010 рр.			Швидкість розвитку ($K_{ш.р.}$), %	
	T_p , %	$K_{рв}$, %	Ранг	2009 р. (ранг)	2010 р. (ранг)
Україна	100,52	100,00	–	-3,98 (-)	+9,79 (-)
АР Крим	103,71	103,18	16	-7,19 (14)	+6,86 (17)
Вінницька	100,37	99,87	17	-5,73 (12)	+12,72 (8)
Волинська	103,55	103,03	24	-20,04 (23)	+58,53 (1)
Дніпропетровська	98,49	98,00	14	-14,21 (20)	+12,66 (9)
Донецька	101,73	101,22	14	+10,46 (3)	+8,87 (15)
Житомирська	99,55	99,05	20	-12,23 (19)	+12,15 (10)
Закарпатська	92,16	91,70	23	-15,33 (21)	+2,08 (22)
Запорізька	104,34	103,82	1	+2,43 (6)	-5,41 (23)
Івано-Франківська	114,52	113,95	11	-28,12 (25)	+12,13 (11)
Київська	101,46	100,96	10	-3,34 (9)	+2,31 (21)
Кіровоградська	104,07	103,55	6	-3,94 (10)	+5,87 (18)
Луганська	95,04	94,57	19	-0,73 (7)	-12,89 (24)
Львівська	106,98	106,45	5	-5,92 (13)	+10,38 (12)
Миколаївська	102,83	102,32	7	-1,95 (8)	+26,69 (3)
Одеська	97,91	97,42	25	+21,14 (2)	+17,76 (5)
Полтавська	104,11	103,59	4	-4,46 (11)	+4,98 (19)
Рівненська	98,85	98,36	21	-9,57 (17)	+9,50 (13)
Сумська	98,44	97,95	18	-16,81 (22)	+12,89 (7)
Тернопільська	97,88	97,39	13	+3,83 (5)	+9,03 (14)
Харківська	98,64	98,15	8	-11,14 (18)	+2,86 (20)
Херсонська	103,69	103,17	2	+53,46 (1)	-24,43 (25)
Хмельницька	99,82	99,32	9	+7,79 (4)	+7,65 (16)
Черкаська	112,39	111,83	3	-20,35 (24)	+31,66 (2)
Чернівецька	97,58	97,09	12	-8,28 (15)	+22,33 (4)
Чернігівська	99,81	99,31	22	-8,28 (15)	+12,99 (6)

Джерело: розраховано автором за даними [9].

Найнижчі темпи зростання характерні для ХПК Закарпатського (на 8,3 % нижчий від загальнонаціонального темпу росту) та Луганського (на 5,43 %) регіонів. Таким чином, РХПК України за коефіцієнтом випередження можна розподілити на три групи: перша група характеризується прискореними, порівняно із загальнонаціональними, темпами зростання обсягів виробництва продукції (АР Крим, Волинський, Донецький, Запорізький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Львівський, Миколаївський, Полтавський, Херсонський, Черкаський регіони); друга група включає регіони, що відповідають чи максимально наближаються до загальнонаціонального рівня (Вінницький, Житомирський, Київський, Дніпропетровський, Хмельницький, Чернігівський регіони); третя – уповільнені темпи зростання (Закарпатський, Луганський, Одеський, Рівненський, Сумський, Харківський, Тернопільський, Чернівецький регіони).

Якщо проаналізувати швидкість економічного зростання РХПК України (табл. 1), то стає очевидним, що протягом 2010 р. переважна більшість регіонів характеризується прискоренням зростання (22 РХПК). Така ситуація кардинально відрізняється від стану 2009 р., протягом котрого домінувало уповільнення зростання (19 РХПК) і лише 6 – ха-

рактизувались прискоренням, що призвело до загального по Україні уповільнення зростання масштабів виробництва продовольчих товарів. Найбільше прискорення характерне для ХПК Волинського (+58,53 %) та Черкаського (+31,66 %) регіонів, а уповільнення – для Херсонського (-24,43 %) та Луганського (-12,89 %) регіонів. Показник варіації між регіональними показниками сягає 2,9 рази, що є свідченням суттєвої диференціації у швидкості розвитку РХПК України.

Як свідчить проведений нами аналіз (табл. 2), існує суттєва диференціація РХПК за їх вагомністю у загальнонаціональному виробництві, індексами локалізації і середньодушового виробництва. Найбільшу питому вагу за обсягом реалізації продуктів харчування у 2010 р. мали ХПК Київського (12,5 %) та Харківського (9,08 %) регіонів, а найменшу – Запорізького (0,51 %).

За індексом локалізації в Україні спостерігається диференціація від 0,22 в ХПК Закарпатського регіону до 2,61 – Київського. Тобто різниця в обсягах виробництва продуктів харчування на одиницю території в Україні становить близько 12 разів. Досить високі показники територіальної локалізації характерні для регіонів зі значним аграрно-ресурсним та промисловим потенціалом продовольчої сфери: Вінницького, Донецького, Дніпропетровського, Луганського, Полтавського, Харківського, Черкаського РХПК. Це слугує підтвердженням того, що на рівень територіальної концентрації цієї сфери України з однаковою інтенсивністю впливають фактори як розвиненості сировинної бази, так і рівня урбанізації [8].

За індексом середньодушового виробництва спостерігається диференціація від 0,19 в ХПК Закарпатського регіону до 2,84 в ХПК Черкаського, тобто різниця в обсягах виробництва продуктів харчування на душу населення в Україні становить близько 15 разів. Найвищі показники характерні для Полтавського, Вінницького, Миколаївського, Харківського, Чернігівського, Черкаського РХПК, тобто можна відзначити, що на величину цього показника найбільший вплив чинить аграрно-сировинний фактор.

Проведений аналіз регіональних індикаторів розвитку продовольчої сфери України виявив існування у 2010 р. їх значної диференціації, що вказує на необхідність дослідження поряд з показниками напряму та швидкості розвитку показників асиметрії. Сучасна економічна наука зазначає, що асиметрії виникають між регіонами, які мають різний рівень розвитку і характеризуються різною віддаленістю значень показників соціально-економічного стану території від певної точки, середнього показника за регіонами та у визначений проміжок часу. Такою точкою зіставлення може бути досягнений у продовольчій сфері рівень розвитку за сукупністю часткових або інтегральних показників стану РХПК. Як правило, для порівняння приймають середнє значення показника розвитку в країні у визначений період часу.

Оскільки асиметрія розвитку виявляється лише в певний період часу і є відносною (виникає тільки в порівнянні з певним значенням), то сучасні науковці [10; 11] стверджують, що існує нормальний рівень асиметрії та надлишковий, який заважає стабільному економічному зростанню продовольчої сфери країни та її регіонів, порушує гармонію у суспільстві, підвищує ймовірність виникнення конфліктів, кризових ситуацій між регіонами та збільшує суперечності, гальмує соціально-економічні перетворення в країні.

Поглиблення асиметрії характеризується ситуацією, за якої регіони, які займають лідируючі позиції, нарощують розрив порівняно із середнім рівнем у країні, у той час як у слабких регіонах спостерігаються тенденції падіння показників економічного розвитку. Варто відзначити, що посилення асиметрії може виникати і при одночасному зростанні показників у всіх регіонах, за умови, що темпи такого зростання значно відрізнятимуться для регіонів-лідерів і аутсайдерів.

Таблиця 2

Показники виробництва харчових продуктів у регіонах України

Регіони	Частка регіону, %		На одиницю території				На душу населення			
	2009 р.	2010 р.	тис. грн/км ²		Індекс локалізації		грн/чол.		Індекс середньодушового виробництва	
			2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.
Україна	100	100	206,76	213,37	1,00	1,00	2714,8	2812,9	1,00	1,00
АРК	4,05	4,15	187,31	204,73	0,91	0,96	2155,9	2279,3	0,79	0,81
Вінницька	5,48	5,44	258,03	267,58	1,25	1,25	4142,6	4320,5	1,53	1,53
Волинська	1,91	2,25	118,31	145,17	0,57	0,68	2293,8	2813,2	0,84	1,00
Дніпропетровська	6,08	5,74	237,86	232,86	1,15	1,09	2261,3	2226,4	0,83	0,79
Донецька	6,54	6,91	308,09	336,43	1,49	1,57	1827,8	2011,2	0,67	0,71
Житомирська	2,45	2,33	102,74	103,36	0,50	0,48	2381,1	2408,1	0,88	0,86
Закарпатська	0,64	0,51	56,84	47,40	0,27	0,22	641,4	533,8	0,24	0,19
Запорізька	4,65	4,49	213,36	212,72	1,03	0,99	3203,2	3212,1	1,18	1,14
Івано-Франківська	1,46	1,47	130,84	139,08	0,63	0,65	1317,2	1401,1	0,49	0,50
Київська	12,68	12,50	547,77	557,11	2,65	2,61	3512,5	3564,6	1,29	1,27
Кіровоградська	2,24	2,33	113,44	122,74	0,55	0,57	2741,7	2989,5	1,01	1,06
Луганська	1,79	1,44	83,96	69,77	0,41	0,33	969,8	813,0	0,36	0,29
Львівська	4,31	4,58	246,84	272,76	1,19	1,28	2110,6	2336,7	0,78	0,83
Миколаївська	3,43	3,79	174,09	199,16	0,84	0,93	3600,5	4140,6	1,33	1,47
Одеська	5,03	5,58	188,50	216,21	0,91	1,01	2625,3	3014,1	0,97	1,07
Полтавська	6,58	6,59	285,34	294,76	1,38	1,38	5480,0	5705,8	2,02	2,03
Рівненська	1,25	1,23	77,79	78,88	0,38	0,37	1357,8	1375,7	0,50	0,49
Сумська	2,11	2,02	110,88	107,76	0,54	0,50	2251,1	2208,4	0,83	0,78
Тернопільська	1,60	1,63	144,59	153,70	0,70	0,72	1832,4	1956,5	0,67	0,69
Харківська	10,05	9,08	399,53	373,56	1,93	1,75	4530,5	4257,5	1,67	1,51
Херсонська	2,73	2,56	119,51	117,96	0,58	0,55	3114,9	3089,2	1,15	1,10
Хмельницька	2,13	2,10	128,98	132,46	0,62	0,62	1991,8	2056,5	0,73	0,73
Черкаська	6,69	7,98	399,70	492,03	1,93	2,31	6447,8	8000,2	2,38	2,84
Чернівецька	0,57	0,54	88,46	86,25	0,43	0,40	792,3	772,6	0,29	0,27
Чернігівська	3,50	3,48	137,08	140,64	0,66	0,66	3940,5	4085,3	1,45	1,45
Рівень диференціації, разів	22,25	24,51	9,64	11,75	9,81	11,86	10,05	14,99	9,92	14,95

Дослідження показників рівня диференціації виробництва продовольства РХПК України (рис.) засвідчили, що протягом 1990-2010 рр. яскраво вираженою є тенденція поглиблення асиметрії розвитку.

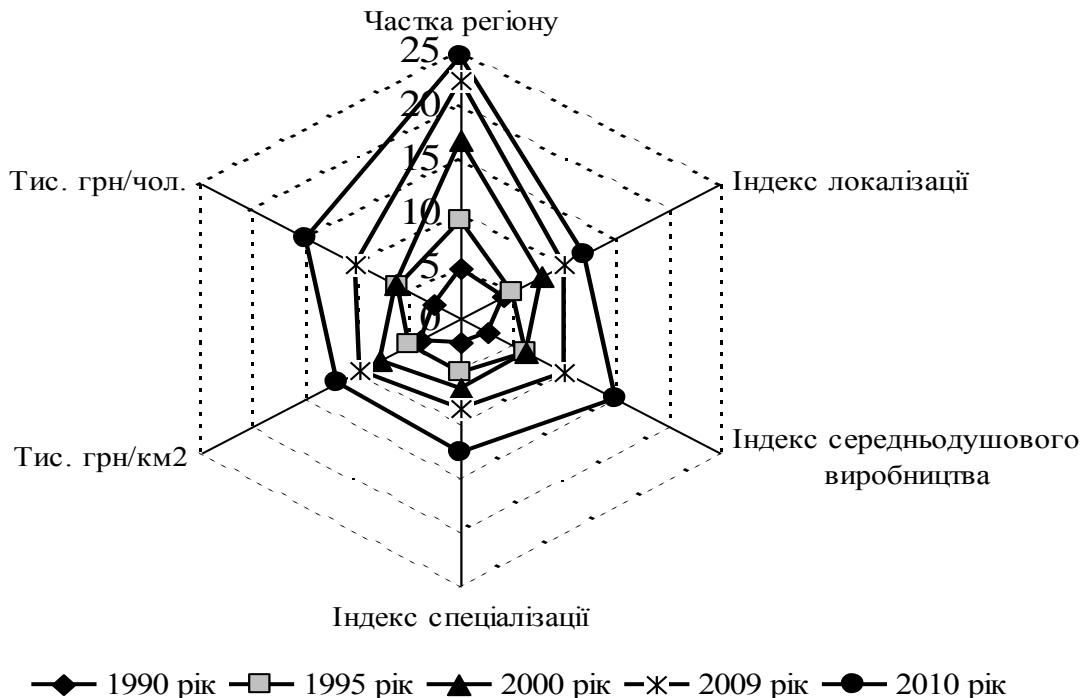

Рис. Динаміка асиметрії регіонального виробництва продуктів харчування за рівнем диференціації показників розвитку РХПК

Так, якщо у 1990 р. рівень диференціації, розрахований як співвідношення максимального та мінімального значення показника для РХПК, за узагальнюючим індексом спеціалізації становив 2,24, то у 2010 р. досяг величини 12,56. Найбільш виражений характер поглиблення дисгармонійності регіонального розвитку продовольчої сфери можна спостерігати на основі показника частки регіону в загальнонаціональному виробництві, де рівень диференціації зріс протягом досліджуваного періоду у 5 разів, з 4,7 разів у 1990 р. до 24,51 разів у 2010 р. Проведене оцінювання динаміки асиметрії розвитку продовольчої сфери в регіональному розрізі є свідченням, з одного боку, посилення спеціалізації РХПК з урахуванням їх участі у суспільному поділі праці, а з іншого – низьким рівнем використання потенціалу продовольчої сфери значної частини регіонів України.

Висновки і пропозиції. Відповідно до своєї регіональної структури, ХПК національного рівня є сукупністю підсистем регіонального рівня (РХПК) і розглядається як такий, що складається із взаємопов'язаних та ієрархічно впорядкованих просторових елементів, які функціонують для досягнення єдиної мети. РХПК характеризуються принциповою подібністю між собою та з ХПК національного рівня за основними факторами сталості і розвитку, однак можуть суттєво відрізнитися за масштабами прояву і впливу зазначених величин. Очевидно, що розвиток та стійкість ХПК національного рівня (як цілого) є тим вищими, чим стійкішими, розвиненішими та менш диференційованими за рівнем розвитку є його територіальні ланки. Рівень розвитку всіх РХПК, взятих окремо, через наявність у системі властивостей емерджентності автоматично не гарантує досягнення ХПК національного рівня достатнього розвитку та його збереження у перспективі. Тому досягнення сталого розвитку в окремому РХПК не обов'язково

забезпечить аналогічний результат у масштабі національного ХПК, хоча, звичайно, позитивно вплине на функціонування всієї системи. Таким чином, щоб досягти сталого розвитку ХПК у масштабах всієї країни, слід прагнути посилення міжрегіональних зв'язків, відсутності різко вираженої поляризації РХПК, поліпшувати соціально-економічні та екологічні показники їх функціонування, вдосконалювати інфраструктуру продовольчої сфери, а також суворого підпорядкування функціонування системи та її складових спільній меті розвитку.

Список використаних джерел

1. *Борщевський П. П.* Методологічні засади оцінки регіонального розвитку харчової промисловості / П. П. Борщевський, Л. В. Дейнеко, Н. А. Савчур-Шекмар // *Економіка АПК*. – 1996. – № 3. – С. 23-28.
2. *Бутко М. П.* Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
3. *Бутко М. П.* Розвиток харчової промисловості в регіональних господарських системах України / М. П. Бутко, А. Г. Ясько // *Агросвіт*. – 2010. – № 9. – С. 2-9.
4. *Дейнеко Л. В.* Економічні проблеми розвитку харчової промисловості України та її регіонів : автореф. дис. ... д-ра екон. наук / Л. В. Дейнеко ; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2000. – 29 с.
5. *Захарченко В. І.* Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В. І. Захарченко. – Вінниця : Гіпаніс, 2004. – 552 с.
6. *Національна економіка* / за ред. проф., к. е. н. П. В. Круша. – 2-ге вид. – К. : Каравела ; Піча Ю.В., 2008. – 428 с.
7. *Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення* : [монографія] / А. Ф. Мельник, О. В. Длугопольський, А. Ю. Васіна та ін. ; за ред. д. е. н., проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.
8. *Сичевський М. П.* Організаційно-економічний механізм розвитку харчової промисловості України (теорія, методологія, практика) : дис. ... д-ра екон. наук / М. П. Сичевський. – К., 2005. – 468 с.
9. *Статистичний збірник “Регіони України” 2010* : у 2-х ч. ч. II / за редакцією О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 805 с.
10. *Сторонянська І.* Оцінка асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування пріоритетів державної регіональної політики / І. Сторонянська // *Регіональна економіка*. – 2006. – № 4. – С. 101-111.
11. *Шевченко Т. І.* Аналіз сутності асиметричної інформації та інформаційна асиметричність на сучасних ринках України / Т. І. Шевченко // *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. – 2008. – № 1. – С. 191-199.